

Fekete J. József

A könyv és a könyv nélküli irodalom¹

Az írás szentségétől a szubkulturális deviancia kulturális jelenségéig minősüléséig

„Tartok tőle, hogy a következő évtizedek [...] domináns műfaja nem az irodalom lesz – már ma sem az.”

Kertész Ákos

A második öbölháború, az amerikai–angol szövetségesek 2003 márciusában kezdődött Irak elleni támadása egy (szép)irodalmon kívüli műfajra irányította a figyelmet. A média közvetítésével az Internetet nem használók előtt is közismertté vált a blog, a weblog (webnapló) kifejezés rövidített formájával jelzett, folyamatos vagy időszakos, névvel vállalt, vagy álnévvel jelzett internetes jelentkezés, beszámoló, feljegyzés, amit a szövetséges harcosok küldöztek a pihenés óráiban a külön ezek fogadására létrehozott portálokra. A műfaj azonban nem háborús találmány: az Interneten vezetett személyes napló, amely írójának szemén keresztül enged betekintést saját szűkebb és tágabb világába, a magyar nyelvterületen is évek óta honos. Létrehozását az új technológia, a digitális adattárolás és a világhálón való közzététel adottsága tette lehetővé. A személyi számítógépek hozzáférhetősége pedig olyanokat is az írás és publikálás irányába csábított, akik esetleg korábban alig írtak és alig olvastak valamit, nem kenyérkeresetük az írás, ám a kísértés nyomán billentyűzetet kaptak maguk elé és ideig-óráig az író bőrébe bújtak. Az Internet egyfelől technikai forradalmat jelent, az adatforgalom eddig nem tapasztalt lehetőségeit vetette fel, ám, mintegy mellékesen, kultúrtörténeti fordulatot is előidézett, amely egyebek között az irodalommal kapcsolatos beidegződések egész sorát érinti. Kezdve attól, hogy az egykori analóg dokumentumok, a szöveges, a hangzó vagy képi anyag digitalizált forgalma teljesen szabad, csak a tárkapacitás szabhat neki ténylegesen határt, és hogy ennek a digitális, papírkímélő adatforgalomnak a költségei igencsak alacsonyok és egyre olcsóbbá válnak. Amennyiben még helytálló az a becslés, hogy az emberiség tudása tizenkét évenként megkétszereződik, akkor viszonylag nagy bizonyossággal állítható, hogy a digitális adattárolás képes lesz nyomon követni ezt az ugrásszerű haladást. Az alig néhány éve létező Internet Archivum jelen pillanatban több mint 100 terabyte-nyi információt, nagyjából 10 milliárd weboldalt tárol. A 100 terabyte a 2619 oldalas Encyclopaedia Britannica százezerszerese, az ősi, hatalmas Alexandriai könyvtár 400 ezer tekercsének százhuszonnyolcszorosa – mondják az informatikusok. Ehhez azonban azt is hozzá kell számolni, hogy az Internet Archivum² nem csupán szöveges dokumentumokat tartalmaz, hanem képek, hangfelvételek, videók megszámlálhatatlan sokaságát.

Az új műszaki lehetőségekkel természetesen élnek az írók is, akiknek professzionális munkája a szövegek létrehozása, sőt a blog³ műfaja se idegen a profiktól. A Terasz4 Irodalmi Szekciójában például a Trinapló-sorozatban hétről hétre egymással párhuzamosan futva, vagy egymással dialógusba keveredve három szerző írta személyes naplóját. Andrassew Iván, több nyomtatott újság főmunkatársaként tevékenykedik, számos könyvet és e-könyvet megjelentetett, emellett folyamatosan írja a webnaplóját.⁵ A blog írásakor elsőként felmerülő kétely, hogy a szerzőt kivéve kit érdekel egyáltalán valaki naplója a hálón? Hiszen annyira személyes, partikuláris és efemer műfaj, hogy nehezen képzelhető el, hogy egy Ausztráliában élő magyar jelentősebb érdeklődést mutatna egy, például Mezőhegyesen születő, a világhálón folyamatosan jelenlevő napló iránt. Ahogy azonban a naplóírás ismét divatba jött, úgy fel is keltette maga iránt az érdeklődést: blogot írni és olvasni kulturális tevékenységgé lett. A műfaj építi önmagát, ez jelesen megmutatkozik Andrassew naplófolyamán is: a blogot figyelemmel kíséri és rendszeresen kommentálja az Arctalan nemzedék egyik meghatározó jelentőségű írója, Onagy Zoltán, a Terasz Irodalmi Szekciójának szerkesztője, de Andrassew naplójának társa, kiegészítője a Cseke Gábor által vezetett Milos Könyve, amelyet az erdélyi magyar költő Milosnak, Andrassew kisfiának ír. A 2002 májusra óta vezetett napló Milosnak mesél versekkel, képekkel tarkítva az élet dolgairól, és Andrassew weboldaláról nyílik Fruzsina naplója⁶ is, amelyben a vajdasági Nagy Farkas Dudás Erika jegyzi fotókkal illusztrált, irodalmi szándékkal íródó naplóját, kivéve pedig még egy egész sor szerző szerepel az Andrassew által bemutatásra kerülő Hungarian Blogger⁷ oldalain.

A szépirodalmi szándékkal írt, és a világhálón szinte az írással azonos időben megjelenő naplók mellett azonban hemzsegnek a nem hivatásos írók blogjai, amelyek sajátos módon helyet követelnek maguknak az önkifejezést és a világ megértését célzó irodalmi szándék mellett, és ezzel egy sor dilemmát vetnek fel az irodalmiság mibenléte korszerű meghatározásában. Mára még eldöntetlen, hogy a blogolás exhibicionizmus, sznobizmus, szubkulturális tevékenység, a szürke hétköznapi dokumentálásának kényszer-cselekedete, vagy éppen az új irodalmiság magának életteret követelő jelensége. A weblogok stílusa ugyanis a tényszerűtől a modoroson át az irodalmiig váltakozik, a szakírók szerint a műfaj⁸ a következőképpen definiálható: „Olyan webhely vagy weboldal, amely rövid, gyakran frissített jegyzeteket tartalmaz. A jegyzetek kronológiai sorrendben olvashatók. Tartalmuk bármi lehet: linkek más webhelyeken található, a szerző által érdekesnek tartott dolgokhoz, rövid beszámoló az olvasmányokról, a szerző személyes életének történései, képek, versek stb. Ami lényeges, az a személyesség, a közvetlenség, a rövid információdarabok időrendben elrendezve. Nevezhetjük egy új mozgalomnak, ami visszahoz valamit az Internet kezdeti, eredeti frissességéből és fésületlenségéből.” A blogoló az blogoló, és nem irodalmi trónkövetelő: maga a műfaj lehet azzá. A blogolás – tegyük hozzá – alapvető lényege, hogy egyetlen gondolat se maradjon publikálatlanul. Dévényi István szerint a webnaplók tulajdonképpen semmilyen fontos információt nem tartalmaznak, a blogoszféra egyenesen az öndicséret vég nélküli megnyilvánulása, az egyik gyakorló naplóíró, Fruzsina, vagyis Nagy Farkas Dudás Erika megállapítása pedig, hogy a webnapló nem egyéb, mint a gondolat abortusza⁹. S ami ismét sajátos, a blogolás lassan női műfajjává evolúál – a bátor becslések jelenleg fele-fele arányra teszik a weblogokat író férfiak és nők arányát. Zsaklin Triste témába vágó cikkében még a férfiaknak ítéli a vezető szerepet, amire Angelday *Plasztikját*, Razzia *Razzlogját*, a *Neurologiát*, a *Matula.hu* és a *Technocol* csoportos weboldalakkal ad példát, de jelzi a nők nyomulását a weben, és néhány jellemző vonásukat is csokorba gyűjti. Ezek szerint a nők naponta többször is frissítik naplóikat, szinte minden kezük ügyébe kerülő megoldást kipróbálnak naplóírás közben, valamint statisztikát vezetnek a látogatókról. Pontosabban rendszeresen látogatják a Statcenter nevű oldalt, ahol pontosan látható, ki mikor és mire kattintott rá. A -lánczi- aláírású cikk szerzője pedig közzé is tett néhányat a magyar blogger-lányok internetes címeiből¹⁰.

Az Internet egy másik – távolról sem irodalmi – zsánert is felvetett, a fake-et, vagyis a közismert személyek arcát számukra

előnytelen helyzetbe montázsolt hamisítást, amelyek eredménye olyan, a hálón át bárki számára elérhető fotó, amit a rajta szereplő bizonyára nem szívesen tenne ki az ablakába, de még nappalija falára se. Az ilyen tartalmú oldalak látogatottsága is nagy: már a középkori megállapítás is azt mondja, hogy a kép11 a világiak Bibliája, vagyis könyve, tehát olvasmánya, azt pedig tudjuk, hogy a mobiltelefonok második generációja által lehetővé tett rövid szöveges üzenetek küldése és a számítógép használata olyanokat is írásra kényszerített, akik korábban nem éltek ezzel a mesterséggel, ám közülük sokan nem az összetettebb tartalmak irányába vonzódnak, hanem kukkoló hajlamukat elégítik ki pucér énekes- és színésznők, kellemetlen helyzetbe hozott politikusok hamisított fotói között lapozva, és akkor is élvezvén a kép által elbeszélte történetet, ha tudják róla: NEM IGAZ.

Az Internetnek ugyanis nem mércéje az igazság. Szemünk előtt zajlik azonban egy folyamat, egy médiaforradalom, amelynek következményét némelyek a másodlagos orális kifejlődésében látják, amely a digitális technológia nyújtotta lehetőségekkel segíti új, kollektív műfajok kialakulását, és technológiailag is kifejezésre juttatja a szerző halálának filozófiai koncepcióját. Az írással meghatározott európai kultúrában nevelkedettek számára az írás és az olvasás valamiféle magasztosságot, szentséget, az igazságot hordozó megjelenési formát jelentett, és ezért nehéz elképzelnünk egy olyan új technológia által meghatározott világot, amelyben az írás és az olvasás nem hordozza magában az igazság attribútumát.

*

Az írott szó becsületével kapcsolatosan Mészáros Zoltán a következőképpen érvel: „Jellemző, hogy a masszoréta írók kezdetek között, mielőtt le kellett írniuk a Kimondhatatlan nevét, és ha egyszer tévedtek, az egész tekercest elégették, kollégáik (a középkori szerzetesek) hasonló gondnal másolták a vulgátát, noha inkább mással foglalkoztak, hogy a valdsenek mindent kockáztassanak egy-egy nép nyelvén írott Bibliáért. Az egyiptomi írás papi írás volt, és görögül hieroglif írásnak (hierogliphikon grammata) nevezték. Nos, a hierogliphikon jelentése: szent vésetek (pontosabban a szó egyik fordítása ez lehet). A papiruszra írást is hieratikusknak nevezték, amelyben szintén benne van a hierosz, a szent szó. A kínaiaknál pedig a mandarinok évezredekig őrizték és másnak nem adták át az írástudás kiváltságát. Az írás a megörökítés eszköze volt, a transzcendencia kapuja, és ezt jól tudták.”

„Az olvasni tanulás minden írástudó társadalomban valamiképpen beavatás is, ritualizált átmenet a függőség és a kezdetleges kommunikáció állapotából a közösségi emlékezet világába” – írja *Az olvasás története*¹² című könyvében Alberto Manguel, és ezzel rámutat az olvasás titkos tudást hordozó cselekvés-jellegére, amit oly érzékletesen jelenített meg Dürer a Vulgata-fordításon dolgozó Szent Jeromos átszellemült arckifejezése és az asztalán heverő koponya között teremtődő jelképiségben – az olvasás a tudás és a bölcsesség tovább-hagyományozódásának záloga. Az olvasás jelek megfejtése, és az ember egész élete során olvas, hiszen az őt körülvevő világ jeleit fordítja le a maga nyelvére és a maga tudására. A könyv pedig olyan jelegyűttes, amit a jelentésközvetítés szándékával hoztak létre alkotói. Az írás azért döntő jelentőségű az emberi kommunikációban, mert segítségével elképzelhetetlen mennyiségű jelentéssel bíró jelet lehet megörökíteni.

Az olvasásnak van egy ősi, még a második században lefektetett szabálya, vagy pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, felismerése, amely az olvasás aktusának mérvadó meghatározásává vált, mégpedig az, hogy maga az olvasás is egyfajta – íratlan – palimpszeszt. A legújabb olvasott szöveg ugyanis mindig felváltja az előzőt, úgy írja felül azt, hogy egyben magába is foglalja, minden újabb olvasmány a korábbiakra épül. Az olvasás tehát kumulatív aktus, és mértani haladványt követ, minden megelőző olvasmány megtalálható a legutóbbiban.

De akkor ki legyen a gazda?¹³ Az író, vagy az olvasó? – kérdezhetjük bátran Denis Diderot-val, kinek a portékája az olvasóban kumulálódó olvasmány, azé-e, aki az elsődleges szöveget megalkotta, vagy azé, aki az olvasás által értelmet ad neki? Azé-e, akinek írói munkája foglalkozásszerűen a kenyérkeresete, aki szellemi termékét materializálva áruvá tette és felkínálta a (szellemi és materiális) piacnak, vagy azé, aki a könyvesboltban megvásárolta és hazavitte a regényt vagy a verseskötetet? A könyvnek ugyanis éppenséggel mindegy, hogy az eladó pultján áll, vagy valakinél odahaza a könyvespolcon. Életét ugyan az írója adja, de létét nem a kintomtatásnak, az üzletbe kerülésnek vagy megvásárlásának köszönheti, hanem az (el)olvasása hozza meg számára létezésének ontológiai bizonyosságát. Olvasson, hogy éljen – tanácsolta Flaubert, ám gondolata, miszerint az olvasónak kell a javasolt tevékenységet végeznie léte fenntartásának érdekében, fonákjára is fordítható: azért olvasson, hogy a könyv éljen, és csak ezt követően, mintegy másodlagosan, a könyv léte által az olvasó is élhessen. Az olvasói szerep megteremtésével a szerző/olvasó egyszersmind kinyilvánítja az író halálát. Ahhoz ugyanis, hogy a szöveg, a vers, a regény (értelmezése) végérvényessé váljék, az írónak el kell engednie kezéből a művét, vissza kell húzódnia, létezésének – szerepe létezésének – meg kell szűnnie. Az író jelenlétében a szöveg nem teljesezhet ki, az olvasó nem keltheti életre. A világot, ami nem egyéb, mint egy könyv – állítja a mítosz és a teória –, bekebelezi az olvasó, aki maga is csupán egy betű a világ szövegében. Így jön létre az olvasás vég nélkülségének körkörös metaforája: az vagy, amit elolvasol.

Ám miként lesz a világból könyv, és fordítva, könyvből világ? A metaforikus azonosítás ugyanazon időben keletkezhetett, mint az írás és az olvasás, a zsidó vallás már használja a könyvet és a világot kiegyenlítő metaforát és a világnak a betűk általi teremtésének képzetét. Az ősi talmudisták úgy látták, a Bibliába jelentések sokasága van belerejtve, és a mi világi utunk célja e jelentések folytonos keresése; a kaballisták egészen az írásjegyekig lemenően keresték az értelmezési lehetőségek variációit. Ez az elvont tevékenység a késő középkor miszticizmusának előretörésével nyert mai értelemben is használatos megfogalmazást. Fray Luis De Granada, egy tizenhatodik századi spanyol misztikus vélte úgy – a több ezer éves hithagyomány nyomán –, hogy a világ egy könyv, és ha a világ egy könyv, akkor a világban létező dolgok annak az ábécének a betűi, amellyel a könyv megírta. Aztán a múlt évezred végén Walt Whitman szemlélete árnyalta némileg ezt a meglátást. Szerinte a szöveg, a szerző, az olvasó és a világ egymást tükrözi az olvasás aktusában, abban a cselekedetben, amelynek jelentését addig tájította, míg nem az összes létfonosságú emberi tevékenység megjelölésére alkalmassá vált, egyszersmind a világmindenségre is, amelyben mindez megtörténik. Annak kimondása, hogy az író egyenlő az olvasóval, hogy a könyv igazából ember, az ember pedig könyv, a világ egy szöveg, a szöveg pedig nem más, mint a világ – nem más, mint az olvasás mesterségének megnevezése. Whitman arra mutatott rá, hogy olvassuk a világot, mert a halandók számára ez a kolosszális könyv a tudás egyetlen forrása. Igaz, a tudomány inkább Hans Blumbergen tiszteli ennek az elképzelésnek a teoretikusát, ugyanis a múlt század hatvanas éveinek legelején, amikor az olvasói paradigmaváltást jelentették be a különböző irodalomtudományi iskolák, körbejárva a műalkotás értelmezésének lehetőségeit vagy kinyilvánítván annak lehetetlenségét, könyvet írt a világ olvashatóságáról, amelyben az olvasás kulturális eszméje a modern világmegértés egyetemes metaforájává válik. Borgesnek, az alexandriai embernek a könyveken és Isten betűin keresztül megvalósuló világbirtoklását talán említeni se kell ezzel kapcsolatosan, de itt van Orhan Pamuk török költő világos meglátása és egyértelmű magya- rázata: „Nem vágatsz neki az életnek, ennek az egyirányú postakocsi-utazásnak még egyszer, ha már véget ért, de ha könyv van a kezében, mindegy, mennyire bonyolult vagy nehezen érthető, ha befejezted, kívánságod szerint visszatérhetsz az elejére, újraolvashatod, s így megértheted azt, ami bonyolult, s vele megértheted az életet is”. A világ talán önmagában elegendő, mert nem több és nem kevesebb, mint a valamennyiünk számára nyitva álló könyv. Nem új keletű felismerés, Alberto Manguel páratlanul szellemesen és tetemes tudással írt

könyvében, *Az olvasás történetében* számtalan gyökerét tárja fel ennek az elgondolásnak, egyik közülük Goethe 1774-ben írt versének két sora:

*Így a természet könyv, mely él,
s az is érthető, mit nem értenél.*

Vagy George Santayana gondolata: „Vannak könyvek, amelyekben a lábjegyzetek vagy valamely olvasó kézzel írott széljegyzetei még a szövegnél is érdekesebbek. A világ is ilyen könyv.” (S miként látjuk, Santayana a participatív irodalom lehetőségét, a szöveggel folytatott aktív kommunikáció adottságát vetette fel.)

A könyv végső soron a megismerést szolgálja, annál is inkább, mert miként észrevételeztük, magában foglalja az előtte született művek tapasztalatait. Tapasztalatait? A tizenharmadik századig bizonyára így lehetett, mert a könyv valami módon mindig a tudás megőrkítését és továbbadását szolgálta. Onnét kezdve azonban, hogy a középkor végén áttértek a kis számú könyv intenzív olvasásáról a nagy számú könyv extenzív olvasására, már nem pusztán a tudás megszerzése érdekében forgatták a könyveket, hanem szépérzéküket legyezgették vele, kitalált történetekben lették örömeiket, az érzéki tapasztalás helyébe lépő szellemi tapasztalatszerzésre irányították figyelmüket. Innentől fogva változik a könyvek, a műalkotások értelmezésének módszere is: amíg korábban az intenzíven olvasott könyveknek kialakult a kanonizált, az olvasóközönség számára egyértelmű értelmezése, az extenzív olvasó már kisajátította magának a jogot az olvasottak egyéni értelmezésére, mondván ahány olvasó, annyi jelentés, és hogy az olvasás története nem egyéb, mint minden olvasó egyéni története. Ez az a tulajdonképpeni szerzőgyilkosság, amiről Barthes és Foucault az olvasó megszületésével párhuzamosan beszél a múlt század második felében.

Vergilius szerint elefántcsontból faragták a Hamis Álmodók Kapuját, Sainte-Beuve szerint pedig ebből az anyagból épült az olvasó tornya, ahová visszavonulhat és megoszthatja könyveivel a magányát. A magányos, az életet könyvekből magába szívó alexandriai ember azonban, Nietzschevel szólva, végső soron könyvtáros és korrektor, a könyvekből felszálló portól meg a sajtóhibáktól nyomorultul megvakul. Előtte azonban fontos dolga van: olvasni és értelmezni. Ez utóbbi tevékenységnek óriási a holdudvara manapság is. Maga az irodalom fogalma is olyan jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt századokban, hogy csupán erről a fogalomváltozásról könyvnyi tanulmányok jelentek meg, amelyek egyben megegyeznek: az irodalom fogalma a szépirodalom elkülönülésével jelentésszűkülésen ment keresztül, és a tudás-tartalom meg az ismeretközvetítés helyett a fikcionalitás lett a fő attribútuma. Legyen így vagy úgy, annyi bizonyos, hogy a művész nem írhat le egy szót, hogy az ne emlékeztetne valami már meglevőre (Susan Sontag); egy-egy műalkotás mindig az őt megelőző műalkotások kritikája, ami egyben magába is foglalja ezeket az alkotásokat, fölülírja őket, lényege a szüntelen palimpszeszt. Valamilyen hasonló folyamat zajlik le az olvasás közben is, mint az írás során: a könyvek olvasása közben emlékezünk, összehasonlítunk, más, régebbi olvasásokból származó emóciókat idézünk meg. Ezt, a művet megelőző, más művekre is irányuló figyelmű olvasást nevezi Ezequel Martínez Estrada a házasságtörés legkifinomultabb formájának. Ez a házasságtörés nála ugyanazt jelenti, mint Barthes-nál a szerző halála: többé már nem az a fontos, hogy mit akart a szerző mondani, hanem az, hogy az olvasó milyen értelmezést adott a műnek. Ennek alapján pedig minden értelmezés tulajdonképpen félreértelmezés, és ne feledjük, jogos félreértelmezés. A könyv, vagyis a szöveg *piknik*, ahol a szerző hozza a szavakat, az olvasó pedig a jelentést, vallotta az aforisztikus Georg Christoph Lichtenberg, megint a tizenharmadik században, jelezvén, hogy a befogadó aktív, vagy éppen konstitutív, ma pedig már participatív részvétele nélkül aligha képzelhető el, hogy hozzáférjünk a műalkotás értelméhez, ami nyitott és plurális, de korántsem végtelen: az értelmezések számszerűen kimutathatatlannal mennyiségének határt szab a nyelv logikája, a nyelvtani konvenció és természetesen a józan ész. A műalkotás tehát egyfelől tény, tárgy, objektum, egyedi termék, másfelől pedig esemény és tapasztalat, értelmezése során megsokszorosodó és alakváltó produktum. A szöveg jelentésének gazdagítása az olvasó képességeivel és vágyaival van arányban. Az olvasás ugyanakkor a kezdet kezdetétől fogva nem egyéb, mint az írás apoteózisa. Végső soron az írók szaporítják az olvasókat, akikből szintén írók lehetnek. Italo Calvino szavával élve olvasni annyit tesz, mint elébe menni valaminek, ami most van keletkezében – természetesen ez a genezis az olvasóban zajlik le, mert végső soron ő teremti (újra) a művet. Az olvasó pedig, aki mindent maga teremt, vagyis minden olvasmányát maga teremti, anélkül, hogy érdekelné a szerző alkotó-szándéka, nem tanul semmit, ám aki ezzel a szándékkal folyamatosan és váratlanul találkozik, az jelentős és felkavaró felfedezéseket tehet (Jonathan Culler). Ennek kapcsán érvel Radnóti Sándor¹⁴ egyik hipotézisében, hogy a szerző halála egyszerűen a nagy szerzők halálát *jelenti*, akárcsak a jelentés végtelen kitágítása a művekben a művek jelentésének hiányát, az olvasó megszületése a művészet tetszőleges és önkényes manipulálását.

Az írott szöveg ugyanis nem egyéb, mint papírra vetette beszélgetés, aminek az a célja, hogy a jelen nem levő partner is ki tudja ejteni a neki szánt szavakat. Ez a feltevés, vagy inkább magyarázat onnét eredeztethető, hogy a Biblia őseredetű nyelvei, a héber és az arámi, nem tesznek különbséget az olvasás és a beszéd aktusa között – mindkettőre ugyanazt a szót használják. Tudjuk, a zsidók és a muszlimok a hangos olvasás mellett egész testtel is részt vesznek a szent szövegek olvasásában. Szent Ágoston, éppúgy, mint Cicero, beszédbeli képességnek tartotta az olvasást. Cicero szónoklatnak, Ágoston prédikációnak. Az olvasni tanulás minden írástudó társadalomban valamilyen beavatás is, ritualizált átmenet a függőség és a kezdetleges, vagy pontosabban egy más, az orális kommunikáció állapotából a közösségi emlékezet világába. Az átmenet könyvek segítségével megy végbe, s a gyermek így ismerkedik meg a közös múlttal, amelyet minden olvasmányával többé-kevésbé megújít. Az ember azért olvas, hogy kérdezzen – fogalmazta meg közérthetően Franz Kafka, és ugyanezt állítja korunk filozófusa, Arthur C. Danto is, amikor azt mondja, hogy értelmezés nélkül semmi se lehet műalkotás. Borges pedig az idő újabb cáfolata kapcsán azt állítja, hogy soha nem olvashatjuk ugyanazt a könyvet kétszer. Vagyis, hogy soha nem térhetünk vissza ugyanahhoz a könyvhöz vagy akár ugyanahhoz a laphoz, mert a váltakozó fényben mi is megváltozunk, meg a könyv is, emlékeztünk hol elhomályosul, hol kitisztul, és sohasem tudjuk pontosan, mi az, amit tanulunk és felejtünk; sem azt, hogy mire emlékezünk. Ehhez a gondolatmenethez csatolhatjuk Marguerite Duras vallomását, miszerint „Strandon vagy parkban ritkán olvasok. Nem lehet kettős világosságnál olvasni, a napvilágnál és a könyvből áradó fényben. Villanyfénynél kell olvasni, úgy, hogy a szoba homályban maradjon, és csak a könyvoldal derül fel.” Duras bizonyára olvasta Proustot, aki meg így vallott: „Az igazi könyvek nem fényes napvilágból és baráti beszélgetésből, hanem félhomályból és csendből születnek”.

Tény, hogy ha kezünkbe veszünk egy könyvet, az azt megelőző és az azt követő könyveket is forgatjuk, nincs jogunk semmibe venni a nem létező vagy a még nem létező köteteket sem. Azt azonban már olvasója válogatja, hogy mit olvas ki egy könyvből, miként értelmezi az Umberto Eco-i nyitott művet, aminek egyik fő jellemjegye a non finito-állapot, az ambivalencia és a polivalencia, és ami nem egyéb, mint szüntelen palimpszeszt, vagy az előző tudások zanzásítása és megújító konzerválása, egy nyelv logikáján belüli tökéletesedés vagy elzűllés. Az értelmezés mint a műalkotást létrehozó aktus ma ugyan a tudomány tárgya, de ennek ellenére a műértelmezésre nem a tudomány hivatott. Hiszen, amennyiben a tudomány valami tébolyult szándéktól vezérelve vagy véletlenből magára vállalná ezt a szerepet, a művek extenzív olvasását visszafordíthatatlanul át kellene vennie a művek intenzív olvasásának és közösségi érvényű értelmezésének. Már pedig ez a rítus nemcsak a szerző, hanem az olvasó halálát is jelentené. A skolasztikus

irodalom megszűntével az ilyen, egyetemes (érvényű) olvasatoknak befellegzett, ám az is igaz, hogy Guttemberg óta – Márai Sándor után szabadon – nincs értéke a tudásnak. Az ember csak felnyúl érte a polcra, és máris a kezében. De minek? – kérdezte még Márai, ám én nem ezt a kérdést tenném fel, inkább azt, hogy az olvasás nem vált-e a feledés gesztusává. Nem véletlenül mondjuk, hogy a könyvet bárhogy becsukhatjuk, letehetjük és elfeledhetjük. Nem véletlenül szögezte le már Francis Bacon, hogy „vannak megízlelni, vannak fölfalni való könyvek, s van egy kevés olyan, amely megrágni és megemészteni való...”, az olvasás – mondjam már ki én is a legújabb kori varázsszót: paradigmaváltása – az értelmezés szabadságának végső kitágítása, a pop-art és a „midcult” által beharangozott szubjektív szabadsága, mintha a feledés gesztusává avatta volna a műélvezet megmagyarázhatatlan aktusát. Hol van már a palimpszeszt többé-kevésbe felfejthető rétegezetsége, amelyben intellektust próbára tevő élvezettel bóklászik a befogadó. Megvenni, belelapozni és félretenni – ez a jelszó. Csak nem tudni, a „nagy” szerzők halála, vagy éppenséggel a (könyv)olvasó halálát jelenti be ez az imperatívusz.

A feledés azonban távolról sem az olvasó sajátos magatartása. Csányi Erzsébet mutatott rá, hogy a költészet alapproblémája is a feledés: „Az emberi életben legvadabb erő a felejtés köde és gomolygó homálya. A műzsák dolga, hogy az ihlet pillanatában mindenképp Emlékezetet leheljenek a költő lényébe, feltöltsék múlttal, Mnemosyné, a műzsák anyja is segít: éles körvonallal határolja el a kreativitás pillanatában a felejtéstől elragadott, egyedül lehetséges és semmi mással nem pótolható képet, költői szót. [...] Az Emlékezet leányai, a műzsák a világ alapvető valóságaiént hámozzák ki a köd burkaiból azt is, ami igaz, és azt is, ami csak a képzelet műve. A világról szőtt vízió így lesz egész.” Hogy milyen rettenetesen összetett az emlékezés és a feledés egymásba ölelkező kapcsolata, Szent Ágoston mondja ki: „Ha pedig a feledésre emlékezem, jelen van az emlékezés és a feledés is. Az emlékezet, mert vele emlékezem, és a feledés, mivel reá emlékezem. Mi egyéb azonban a feledés, mint az emlékezettől való megfosztottság? Milyen módon van tehát jelen, hogy emlékezzek reája, ha mikor jelen van, nem emlékezzetek?”

A digitális technológia egyik alapvető előnye, hogy különböző hordozókon bizonyos időre megőrizhetővé teszi az információkat, a különböző keresőmotorok használatával pedig előbb vagy utóbb az érdeklődő rá is akadhat a jelhalmazban, a jelőceánban a keresett szövegre. És egyelőre úgy tűnik, nincs olyan módszerünk, amivel elbírálhatnánk, a rengeteg hülyeséget, sőt gonoszságot is megjelenítő tartalmaktól miként különítsük el az „életet mentő, tanító” és a közömbös tartalmakat, sőt arra sincs jogunk, hogy ilyen különbségtételt végezzünk és valami megőrzésre érdemesnek, valami mást pedig törölésére ítéljünk.

*

A magas- és populáris kultúra közötti határ egyre keskenyebb sávra szorul vissza, az egymást mereven elutasító viszonyuk dinamikus összefonódással alakul, az irodalom elveszíti némaságát, a könyvtárak a tudás tárházának magasztos és magányos titokzatosságát, az Internet-kávézók és multimediális munkaállomások előtt már nem a tudás után kutatók százezrei pergetik az online archívumok meta-adatbázisait, hanem a felhalmozott tudás felhasználói. S hol van már ennek a tudás-adatbázisnak a mérete az avignoni pápák 2000 – 2500 kódexéhez képest? Ráadásul a világhálón elérhető szöveg nem holt anyag, hanem folyamatosan, dinamikusan változó és módosítható, a felhasználó által szöveggé, hangképpé, képként egyaránt átalakítható. Az elsődleges orálisból kiemelkedő írástudás és az olvasás szentséges kiváltsága tulajdonképpen a könyvnyomtatás feltalálásával elveszítette értékét, és ugyanakkor a műveltség megszerzésének egyre egyszerűsödő lehetőségei a Gutenberg-galaxison belül teremtettek irodalom-központú kultúrát, s ennek székhelyei a könyvtárak voltak. Amióta a könyvtárak szerepét a chat-roomok és Internet-archívumok vették át, a tudás is annyit gyarapodott, hogy ma valójában senkinek sincs fogalma arról, hogy a Háló, ez a kollektív hagyományt újratemtő – a másodlagos oralitás irányába vezető – hatalmas gépezet milyen típusú és mekkora mennyiségű ismeretet hordoz magában, ami elvileg bárki számára hozzáférhető, csak annyit kell tudnia, hogy mit keres. Az ismeretek effajta kollektivizálódásának lehetősége a Gutenberg-galaxisban nevelkedett, könyv- és tudásközpontú egyénekben természetesen reflexszerű ellenérzést, sőt félelmet vált ki. Nem is olyan rég egy esztéta 15 azzal riogatta az irodalmi műhelyek gondjairól, kilátásairól és jövőbeli elképzeléseiről párbeszédet folytató írókat és irodalmárokat, hogy olyanok, mint egy „letűnt korszak szerzetesei” akik talán évszázados szerepük megszokásából, talán a „mindent forradalmasító” számítógépes technika lehetőségeinek nem kellő ismeretéből, vagy talán a kiszámíthatatlan távlatoktól való félelemből ragaszkodnak megingott hídfőállásukhoz. Nem akarnak számot vetni azzal, hogy hagyományos írói státuszuk és kiváltságuk alapvetően megkérdőjeleződött; konok makacssággal kitanak mesterséggyakorlásuk jól bevált módszerei mellett, akárcsak a könyvnyomtatás kialakulása után a kódexmásolók. Pedig a számítógép, az internet, a digitális szokosíthatóság, az angol nyelvű kommunikáció korában, úgy látszik, bealkonyult a kézírásnak, a levél- és dokumentumtárakban való filológiai kutatásnak, de a hagyományos könyvkiadásnak, a könyvtári készletezésnek, postai levelezésnek, sőt talán még az írási és olvasási szokásainknak is. Ezért legelőször az alkotóknak-gondolkodóknak illenék átgondolniuk szerepüket és jövőjüket, mivel egyre nyilvánvalóbb, hogy a korlátlan mennyiségű szöveglétrehozás és -szokosítás, a korlátozhatatlan kommunikációs tevékenység és ismeretszerzés következtében az irodalom nem az írók és irodalmárok belügye többé.” – írta Bálint Péter a levél- és naplóról szóló könyvében¹⁶.

Umberto Eco véleménye szerint az elektronikus kultúra is jöszerevével a betűkre épül, hiszen a számítógép képernyőjén leginkább betűket jelenítünk meg, így szerinte a digitális éra nem hogy megszüntetné az írott kommunikációt, hanem éppen ellenkezőleg, korábban nem olvasó tömegeket bír olvasásra. Reményi József Tamás Eco optimizmusát követve szögezte le, hogy „az új szövegkövetés új szövegalkotást feltételez és hív elő, s az önkifejezésnek az a formája, amelyet irodalomnak nevezünk – lehet, megszokásból így fogják hívni a jövőben is¹⁷ –, végképp elhagyja korábbi műneveit és műfajait, szétoldja a nyelv és a stílus több évszázadon át alakult, minden radikális újítás nyomán is önmagába visszazárulni képes szabályrendszerét”. A huszonegyedik század első évtizedének elején úgy tűnik, indokolt a derűlátás. Az elektronikus kultúra és a digitális műveltség egyelőre a szövegszerű közlésekre szorítkozik. A hálón minduntalan belebotlunk a digitális irodalom tárházaiba¹⁸, valamint a sajátosan új műfajként jelentkező e-zin (elektronikus magazin) és blog (webnapló) is megtalálta állandó helyét a hálón¹⁹. Tény azonban, hogy a digitális kultúra jelentkező új műfajai az írott szöveg felől a vizualitás irányába mozdítják el a művészi megformálást. A képvers, a számítógépes kombinatorikával előállított szöveg nem újdonság, hiszen Quirinus Kuhlmann (1651–1689) sziléziai német költő már a tizenhetedik század derekán megalkotta a versíró gép modelljét, amely a szavak kombinálásával hozta létre az eszményi műalkotást. Nem újdonság tehát, hanem változás, amely során nem a digitális technológia terjesztette be az igényét az irodalomra, hanem az irodalom talált új eszközre, ami az irodalom demokratizálódásához, az arisztokratikus író és az arisztokratikus olvasó szerepének megszűnéséhez vezet. Reményi József Tamás értelmezésében ez egyfajta visszatérést jelent, a kódexmásolók ugyanis mindig hozzáírtak valamit az eredeti szövegtesthez, kommentálták annak tartalmát, egyes részeket elhagytak. Ennek a participatív tevékenységnek a könyvnyomtatás vetett véget, ami a nagy példányszámok eléréseért és a szöveg hiteles másolataért a személyesség elvesztésével fizetett. A digitális kultúra véget vetett a személytelenség diktátumának és visszahozta az elvesztett személyességet: „A néma és változatlan műalkotás, illetve a mindig változó olvasat eddig érvényes egyensúlya helyén az illékonyan változtatható szövegek és az aktív befogadás új egyensúlya áll. A megértés immáron nem rejtőzik el az olvasásban, az interpretáció

immáron nem korlátozódik az olvasatra. Az átlagolvasó eltűnt, de helyette feltűnik a kalandor kedvű, együttműködést javasoló, a szöveget nem csupán kihívó, de bármikor gátlás nélkül átíró újralkotó társszerző, ha tetszik, médiafogyasztó alakja. A nagy, néma olvasások korszaka valószínűleg lezárulóban van.”

*

Danilo Kiš szerb, vagy inkább az „utolsó jugoszláv” író már a múlt század második felében bejelentette, hogy az irodalom immár anakronizmus, efemer jelenség, tehetetlen a valósággal szemben, képtelen bármit is kezdeni a világgal és a világban, az író és könyve pedig közönség nélküli, végtelen magányra és gyötrő kételkedésre vannak ítélve. A participatív irodalom túlteszi magát ezen az elbizonytalanodáson és folyamatosan keresi társát a faluvá zsugorodó világ valamelyik szegletében, szövegek létrehozójának lenni többé nem magányos elkötelezettség. Az „internetes” (napló)írók nem a »hallhatatlanságot« keresik, nem az »örökkévalóságot« célozzák meg írásaikkal, hanem a jelenvalóságra és pillanatnyi létükre reflektálnak, miközben, ha maradéktalanul nem őszinték is, nem sértik meg, alakítják át annyira a valóságot, mint az írók, hogy elnyerjék egy bizonyos olvasókör tetszését, viszont hozzájuk hasonlóan az »életüket játsszák meg tétként«, ezért konkrét feleleteket akarnak adni szorongató kérdéseikre – írja idézett művében Bálint Péter²⁰, de egyben kiemeli a Gutenberg-galaxisban felnőtt író aggályait is a participatív irodalommal szemben: „ha a nyilvánossághoz jutásnak többé nem feltétele az alkotói tehetség és igényesség, a hosszadalmas és fáradtságos műhelymunka, a szerkesztők közléshez való hozzájárulása, a kritikusok és bírák ítélete, a kiterjedt könyvesbolti lánc működtetése – mivel a számítógép és a multimédia segítségével bárki részt vehet egy nemzethatárokon és szellemi hagyományokon is átlépő világhálón –, míféle kritériumok és preferenciák, tájékozási pontok és ajánlások figyelembevételével választanak »olvasmányt« a jövőbeni olvasók? Hogyan, míféle »játékszabályok« alapján lehet meggyőzni a multimédia »kollektív játékában« résztvevőket arról, kiket tartanak egyfelől »hivatásos alkotónak«, másfelől az alkotások értelmezésében a közös emlékezet újraélesztésében pusztán csak »társak«? Milyen státusa és joga van az egyiknek, s milyen a másiknak? A szükséges megegyezés hiányában tarthatatlanná válhatnak a korábbi szereposztások, annak a veszélye nélkül, hogy a kanonizált irodalom ne veszítsen még nagyobb teret és súlyt.²¹

Philippe Lejeune *Cher écran... journal personnel, ordonnanceur, internet*²² című könyvében laikus internetes (napló)írók véleményeit gyűjtötte egybe, amelyek az új médiummal való elragadtatás mellett éppen azokról a dilemmákról is beszélnek, amelyeket Bálint Péter vetett fel az internetes naplóírás és levelezés kérdésében. Ami olyan vonzó számomra a számítógépen, s ami nem létezik a papíron, az a névtelenség, a semlegesség és az írás eldobhatósága. Semmiféle kedves vagy könnyed nyom nem marad, nem létezik a papíros vagy a jegyzetfüzet szeretete, mely elszórakoztatna. Azt hiszem – sőt bizonyos vagyok benne –, hogy sokkal kevésbé terjedősen írok a számítógépen, mint a fehér papíron [...], (ugyanakkor) sokkal kevésbé hatolok a lelkem mélyére, ha a számítógépen dolgozom, mintha tollal írnék. [...] Bizonyíték: amikor szükségét érzem, hogy mélyen magamba nézzek, újra előveszem a tollat és a fehér papírost. A szavak sokkal könnyebben jönnek, és újra felfedezem az írás érzékiségét, ami nem sikerül a billentyűzeten.

Az Internet nyelve alapvetően az angol, ennek a szupermédiának a működőképességét az azonos nyelvhasználat teszi lehetővé, és ezáltal válik az általa hordozott információ elérhetővé és felhasználhatóvá. Mit jelent ez a tény a nemzeti irodalmak szempontjából? Valamiféle világirodalom megteremtése a kimondatlan cél, vagy a nemzeti irodalmak megszűnté lesz a következmény? A téma fölött töprengő irodalomtudósok igazából nem borúlátók e kérdésben, szerintük megmarad a nemzeti, a magyar irodalom a globalizációs folyamatok ellenére is, bár kérdéses, hogy tulajdonképpen mit is ért majd évtizedek múltán az író-olvasó az irodalom fogalma alatt. A hagyományokba kapaszkodók borúlátása nem alaptalan, ugyanis, miként Bodoky Tamás észrevételezte: „A weblogok többsége nem felel meg a magyar nyelv védelméről szóló törvénytervezet előírásainak, az újmagyar a neten születik. A bloggerek már az egységesedő globális kultúra gyermekei, könnyebben átjárnak a nyelvi és földrajzi, mint a generációs határokon. Más alapvetések mentén keresik az egyéniségüket, mint a régiek: a technológia és a média a közös nevező. Agymenésük nyelvészek, kultúranatólógusok, marketingdroidok aranybányája lehetne, ha ezek a magasán kvalifikált szakemberek még értenék, miről is beszél a monitor előtt szocializálódott digitális nemzedék.” A szépirodalom mibenlétének huszonegyedik századi tarthatatlanságát valló, és a nemzeti irodalomnak az egységesülő világban várható szerepéről értekező Szegedy-Maszák Mihály a nyelvi egységesülésre hajló irodalom és a nemzeti irodalom közötti közvetítőként természetesen a fordítást emeli ki: „A fordítás létszükséglet – különösen kis nyelvi közösség esetében, amely a világháló korszakában rohamosan egyesülő világgal találja szemben magát. A nagyobb nyelvi közösségeknek több esélyük lehet a hosszú távú fennmaradásra, mert magukhoz tudnak vonzani írókat más nyelvi közösségekből. Míg a közelmúltig jelentős írók választottak más nyelveket – a flamand Verhaeren és Maeterlinck, a román Tzara, Cioran és Ionesco, az amerikai Julien Green, az orosz-zsidó Sarraute, a szenegáli Senghor, az ír Beckett, a magyar Kristóf Ágota és Almássy Éva például a franciát –, napjainkban legtöbbször az angol mellett döntenek, mert így számíthatnak az elképzelhető legnagyobb közönségre. Az egységesülésnek a tömegtájékoztatás a fő mozgatója, mely egyetlen világkultúra látszatát (létezését?) sugallja. A magyar irodalom fordítása azért sürgető feladat, mert az egységesülés előrehaladása akár ki is iktathatja a fordítást, vagy legalábbis szűkítheti az érvényességét. Goethe a jövőben képzelte el a világirodalom létrejöttét. Ez a jövő bekövetkezhet. Természetesen nem látok előre. Csakis annyit állíthatok: a jelenleg még csak bizonytalan körvonalú, alakuló világirodalmi tudatban a magyar irodalom kevésbé érezteti hatását. Némely kisebb lélekszámú irodalmakról is többet tudnak. A Kalevalát világszerte oktatják, és a skandináv irodalmak számos alkotását állandóan fordítják, illetve előadják. Az intézményesültségben sok piaci tényező munkálkodik, de ettől eltekintve megállapítható, hogy a nem anyanyelvi közönség többnyire fordításban olvas, és magyarból sajnálatosan kevés a jó fordítás.” Ha egy nyelv nagyon ismeretlen – tehetnénk hozzá Esterházy Péter gondolatát –, akkor nem látszik rajta, hogy nyelv. A jó fordítások szállhatnak csak szembe azzal a törekvéssel, amely az egyetemes műveltséget az angol nyelvű műveltség kiterjesztésében látatja, ugyanakkor pedig az is tagadhatatlan, hogy a világhálón létezik egy magyar-vonulat, amely nem kívánja feladni az anyanyelv és a nemzeti irodalom pozícióját. S nem utolsó sorban a hagyományt, a Gutenberg-galaxis papír-központú hagyományát. Papp Tibor 2001 augusztusában az *Új formák, új médiák a magyar irodalomban* című összefoglalójának végén keserűen állapította meg, hogy a magyar irodalom és annak a jelenleg érvényes kánonjával szemben, vagy amellel jelentkező új kifejezési formák, verbo-voko-vizuális műteremtések nem vették birtokukba a világhálót: „A magyar irodalom és az internet kapcsolata létezik, de meglehetősen alacsony szintű. Nem lép túl az archiváló bizalmatlan körvonalú, alakuló világirodalmi tudatban a magyar irodalom kevésbé érezteti hatását. Némely kisebb lélekszámú irodalmakról is többet tudnak. A Kalevalát világszerte oktatják, és a skandináv irodalmak számos alkotását állandóan fordítják, illetve előadják. Az intézményesültségben sok piaci tényező munkálkodik, de ettől eltekintve megállapítható, hogy a nem anyanyelvi közönség többnyire fordításban olvas, és magyarból sajnálatosan kevés a jó fordítás.” Ha egy nyelv nagyon ismeretlen – tehetnénk hozzá Esterházy Péter gondolatát –, akkor nem látszik rajta, hogy nyelv. A jó fordítások szállhatnak csak szembe azzal a törekvéssel, amely az egyetemes műveltséget az angol nyelvű műveltség kiterjesztésében látatja, ugyanakkor pedig az is tagadhatatlan, hogy a világhálón létezik egy magyar-vonulat, amely nem kívánja feladni az anyanyelv és a nemzeti irodalom pozícióját. S nem utolsó sorban a hagyományt, a Gutenberg-galaxis papír-központú hagyományát. Papp Tibor 2001 augusztusában az *Új formák, új médiák a magyar irodalomban* című összefoglalójának végén keserűen állapította meg, hogy a magyar irodalom és annak a jelenleg érvényes kánonjával szemben, vagy amellel jelentkező új kifejezési formák, verbo-voko-vizuális műteremtések nem vették birtokukba a világhálót: „A magyar irodalom és az internet kapcsolata létezik, de meglehetősen alacsony szintű. Nem lép túl az archiváló bizalmatlan körvonalú, alakuló világirodalmi tudatban a magyar irodalom kevésbé érezteti hatását. Némely kisebb lélekszámú irodalmakról is többet tudnak. A Kalevalát világszerte oktatják, és a skandináv irodalmak számos alkotását állandóan fordítják, illetve előadják. Az intézményesültségben sok piaci tényező munkálkodik, de ettől eltekintve megállapítható, hogy a nem anyanyelvi közönség többnyire fordításban olvas, és magyarból sajnálatosan kevés a jó fordítás.”

Az alkotói dilemmákat félretéve: a digitális technológiának az irodalom fölé vont hálója beernyözi a könyvkiadás gazdasági oldalát is. A Massachusetts Institute of Technology munkatársai 1998 júniusában jelentették be az „utolsó könyv” elnevezésű kutatóprogram eredményét, miszerint kifejlesztettek egy olyan hordozható számítógépet, amelyen keresztül *minden* eddig nyomtatásban megjelent könyv elérhető, lapozható lesz, s az olvasó még jegyzetelhet is az elektronikus könyvoldalakon. A New York-i 3Billion Books Inc. cégnél egy olyan géppel kísérleteznek, amely olyan egyszerűen kezelhető, mint a pénzkidó automata: a megadott nagyságú oldalakra kinyomtatja a betáplált szöveget, kellő méretűre vágja és összefűzi a lapokat, majd pedig kiadja magából a kész könyvet. Ez a munka is a digitális technológián alapul, de nem e-book, elektronikus könyv létrehozása a célja, hanem hagyományos könyvet eredményez, igaz, személyre szabva, akár egyetlen példányban. Ami persze feleslegessé teszi a könyvkiadókat, a nyomdákat, a terjesztőhálózatot, a könyvesboltokat és a könyvtárakat, dolgozóktól, felszerelésestől, épületestől egyetemben. Időközben kiderült, nem olyan fekete az ördög, amilyennek festették az újsághírek. Az AOL Time Warner könyvrészlegének a vezetője úgy jósolta, hogy 2005-ben az összes eladott könyv 10 százalékát elektronikus, szellemes magyarázásban villanykönyv teszi majd ki. Egyelőre ez a remény még nagyon távol áll a megvalósulástól, alig akad vásárló, a viszonylag jobban álló e-könyvkiadók is alig több mint ezer példányt tudnak eladni a bestsellerekből. A meg nem valósuló reményt tulajdonképpen Stephen King *Lövedéken lovagolva* című műve diktálta, a regényt ugyanis kizárólag Interneten közölte a szerző, és amíg ingyenes volt a letölthetőség, százezrek csatlakoztak a honlapjára. Aki azonban szerette volna megtudni, hogy mi a történet vége, kénytelen volt fizetni a letöltésért. Ezt követően még százak se keresték fel a honlapot. Drága az e-book, a kiadók egyre több biztonsági kaput iktatnak be az illegális másolás megelőzése érdekében, és igencsak drágák azok az eszközök is, amelyeket kifejezetten a villanykönyvek letöltésére és olvasására fejlesztettek ki. Érdeklődés persze lenne az elektronikus könyvek iránt, ha nem kellene 15–20 dollárt fizetni egy letöltésért; még a 3–6 dollárért forgalmazott szerelmi történetekért se kapkodnak igazán. Ugyanakkor, amióta a Virginiai Egyetemi Könyvtár elektronikus szövegtárhelyét ingyenesen teszi közzé a klasszikus művek elektronikus változatát, hárommillió példányt töltöttek le ezerhatszáz könyvből.

A villanykönyvvel szemben a mobiltelefon olcsó. Könyvet ugyan nem lehet olvasni vele, de némi irodalmi miniatűrök létrehozására alkalmas. A dpa német hírügynökség 2001 őszén már SMS-irodalmi vetélkedőről tudósított: „Az iskolákban, ahol egykor kicsiny cédulákon vándoroltak az üzenetek, manapság mobiltelefonon, SMS-üzenetek formájában folyik a flörtölés, a puskázás, a randik megbeszélése és lemondása. A legtöbb rövid üzenet többé-kevésbé érdektelen. Egy nemrégiben megrendezett »SMS – irodalom a legkisebb térben« című vetélkedő azonban megmutatta, hogy rövid költemények vagy szépprózai alkotások is betölthetik a mobiltelefon kijelzőjét. Az »irodalom«, a »szerelem« és a »szellemesség« kategóriákban több mint 8000, 160 karakternél nem hosszabb »pályamunkát« kapott a düsseldorfi Uzzi Kiadó, a verseny kiírója. Ez a szám messze meghaladta a várakozásokat. Az egy nyelvészből, egy újságíróból és egy szövegíróból álló bírálóbizottság az előválogatás után fennmaradt 687 műből választotta ki a legjobbkat mindegyik kategóriában. A résztvevők csaknem 26 éves átlagéletkora magasabb volt, mint várták.”

Új műfajként jelentkeznek az online regény, amit a szerző időszakonként, fejezetnyi terjedelemben tesz közzé a Net-en. A Magvető Kiadó és az Axelero internetes portálja, az Origo 2000-ben hirdette meg online regénypályázatát. A 126 beérkezett szinopsziszból a bíráló bizottság hét szerzőt választott ki, akik hétről hétre új fejezettel jelentkeztek. Hat hét elteltével a közönség és a zsűri három szerzőnek adta meg a lehetőséget, hogy befejezze a harminchárom fejezetből álló regényét. Az interaktív, online regények a közönség folyamatos közreműködésével születtek meg. Az olvasók hol a történet bonyolításába szóltak bele, hol a műfaji sajátosságokhoz fűztek megjegyzéseket. A 2001 tavaszán lezárult versenyt Jake Smiles *1 link* című online regénye nyerte meg.

A participatív irodalom körüli kollektív játék külön műfajokat teremtett: az említettek mellé sorakozik fel a virtuális könyv és a virtuális könyvbemutató. E kettő mibenlétét Balla D. Károly ötletgazda a következőképpen vázolta: „Virtuális könyv: Olyan könyv, amely csupán és kizárólag a virtuális térben nyeri el létezését, onnan nem emelhető ki. Ezt nem törvény vagy szabály tiltja, hanem a lényegéből fakad, mint ahogy a felhő lényege is saját felhőségében foglalhatik: amint lecsapódik vagy feloszlik, már nem felhő többé, hanem eső, hó, jég – vagy láthatatlan páratartalom. A is ugyanígy megszűnik önmaga lenni saját életterén kívül.

– A ~ nem csupán minden nyomtatott társától különbözik élesen – ugyanígy nem téveszthető össze semmilyen digitális kiadvánnyal vagy e-bookkal, nem is hasonlít rájuk, lényegét illetően különbözik tőlük, azoknak ugyanis van valamilyen szövegteste (ha digitális jellegű is), amelyet akár ki is lehetne nyomtatni – míg ilyennel a nem rendelkezik. A hiányzó szövegtesten kívül azonban a szinte az összes többi olyan tulajdonsággal rendelkezik, mint hagyományosabb társai. A ~-nek van szerzője, címe, gyakran szerkesztője, összeállítója – és természetesen kiadója is. Van borítója, nem ritkán hátlapja, utóbbin a szerző fotója és esetleg nyúlfulnyi farkszöveg, vagy hogy is hívják. Továbbá: a katalogizálható, szerepeltethető a legkülönfélébb bibliográfiákban; ennél is fontosabb, hogy lehet rá hivatkozni, utalni rá, illetve akár idézni belőle, szerepeltetni lábjegyzetekben és irodalomjegyzékekben. Lehet továbbá reagálni rá, írni róla rövid ismertetést, hosszabb kritikát vagy terjedelmes tanulmányt. Feldolgozható keletkezés-története, elemezhető tartalma, formája, stílusa. Lehet róla beszélni, interjút adni, vitát folytatni, konferencia témájául kitűzni. Szolgálhat szakdolgozat, diplomamunka vagy doktori értekezés témájául. Lefordítható más nyelvekre, készülhetnek belőle adaptációk. Érhetik elismerések, adhatók rá díjak, beleértve a legmagasabb virtuális díjakat is.

– A ~ megjelenését virtuális könyvbemutató teszi visszavonhatatlanná.

Virtuális könyvbemutató: olyan virtuális esemény, amelynek során a virtuális könyv bemutatásra kerül. Helyszíne valamely internetes honlap. Résztvevői: a kiadó képviselői, a könyv szerkesztője, a szerző, továbbá meghívott író-társak, akik bemutatják a könyvet: elmondják gondolataikat róla, ismertetik tartalmi, formai, stílusi sajátosságait, rámutatnak jelentőségére, szólnak várható fogadtatásáról, stb. stb. Szükség esetén természetesen idéznek a könyvből, utalnak konkrét szöveghelyekre, stb. Ezek egyaránt lehetnek szakmai expozék és személyes hangú felszólalások. Elképzelhető egyes részletek felolvasása-előadása is színészek vagy a pályatársak, barátok részéről. Ezek után a kiadó képviselője a megjelentetés körülményeiről és a kiadó további terveiről szól, majd a szerkesztő beszél a kézirat keletkezéséről, netán magáról a szerzőről, aki a végén szót kap, és szintén mond ezt-azt. (A végső sorrend és maga a lefolyás is változhat.) Ezután a résztvevők a sajtó rendelkezésére állnak, majd kötetlen beszélgetés következik.”

Kétségtelen, a digitális technológia és az informatikai kultúra módosította a tömegkultúra esztétikai kódjait, és ettől a jelenségtől se félni, se megijedni nem kell. Persze ez a folyamat is sajátos forradalom, néhány talapzatról ledőlnek a szobrok: az (elit) író és az (elit) olvasó mindenképpen. Helyükbe egy új nemzedéssel új szereposztás is kerül, a tömegkultúra esztétikai kódjaként az ifjúsági kultúra társadalmi kódjai lesznek értelmezhetők. Kömlödi Ferenc²⁴ meglátása szerint a technokultúrában az új szupernyelvnek, a digitális adatrögzítésnek és az új szupermediumnak, a hálónak köszönhetően szorosan összefonódik egymással a művészet, a tudomány, a vallás és a technika, és ennek az összefonódásnak egyenes folyománya lesz az irodalomról való beszédmód

megváltozása; új terminus technikusok alakulnak ki, illetve kerülnek használatra az irodalom vonatkozásában, olyanok, mint a scratch, a loop, a sampling. Egyelőre azonban szerényebb és ritkább az új irodalmi formák eszköztára, ami zömmel még a számítógépet megelőző technikai-technológiai-módszertani lehetőségekből kifejlődött verbo-voko-vizuális irodalom lehetőséget alkalmazza számítógépre. Papp

Tibor ezek összegzésekor az irodalmunkban már a tizenhatodik századtól jelenlevő vizuális irodalomra (képversekre) visszautalva a statikus és dinamikus művekből összetevődő vizuális művek tipológiáját értelmezve beszél topo-logikus, ikonológikus alkotásokról, valamint olyanokról, amelyek *rendezőelve* a toposzintaxis, az ikonoszintaxis, a tipográfiai séma, a tychoszintaxis, illetőleg a lettrizmus rendezőelvére alapuló metagrafika, poszt-írás és hypergrafika. Mindez – ne feledjük – nem képzőművészet, hanem szándéka szerint irodalom, akárcsak a klasszikus irodalmi formától messze elrugaszkodó hangvers vagy az annál fiatalabb performansz. Papp Tibor emellett felhívja a figyelmet a videó szövegközpontú használatára, illetve a kombinatorikára, a véletlenre, valamint a program és a monitor előtt ülő párbeszédére alapuló számítógépes szöveggenerálásra, ami ugyancsak nem új találmány, emlékezzünk csak Quirinus Kuhlmann tizenhetedik századi versíró gépére, ami ötletadója lehetett az egyazon művön belül dinamikus képverseket és szöveggenerált költeményeket létrehozó szöveggenerátoroknak²⁵. Másfelől, az irodalmi szándékú alkotások korszerűsödése mellett, a devianciák szociológiája a deviánsnak tekinthető csoportokat és viselkedéseket alapvetően saját szabályokkal és kódokkal rendelkező kulturális jelenségként és életformaként mutatja be²⁶, és arra a következtetésre jut, hogy kultúrává vált, ami deviancia volt, vagyis könyörtelenül döngeti az irodalom kapuit egy új nemzedék és megszólalási szokása, még akkor is, ha a megfelelés és az érvényesülés letéteményese egyelőre a hagyományos irodalmi kánon követése. Erre mutat ugyanis, hogy a számítógép és az Internet által kínált lehetőségekkel alkotó, hang-kép-verseket, -alkotásokat létrehozó fiatal nemzedék tagjai végtére papírra nyomott, az érvényes kánonokat követő munkáikkal váltak a mai értelemben vett irodalom részeseivé. Természetesen vannak, akik nem adják fel, és vannak, akik megszelídülnek. Az előbbieket – irodalmi szándékaiktól vezérelve – mégsem vesznek bele a tömegkultúra és a közepszerűség diktátuma által létrehozott szövegfolyamba, az utóbbiak azonban könnyebben érvényesülnek – igaz, csupán a könyvet olvasók egyre szűkösebb táborában, ami végtére is – a háló lehetőségeihez és elérhetőségéhez mérten – viszonylagos kiváltság.

Jegyzetek

1 A dolgozatban szabad prédaként használtam fel:

Alföldy Jenő: *Álom a jövő század irodalmáról*

Bodoky Tamás: *A nárcizmus diadala a honlapok felett*

Dévényi István: *Blogoszféra*

Domonkos László: *Szellem a palackból. Magyar Világháló – a világban élő magyarok ezredvégi üzenetei*

Esterházy Péter: *A Bermuda-háromszög – a 21. század nyelvéről*

Fried István: *A jövő irodalma: az irodalom jövője*

György Péter: *Az irodalom fogalma és gyakorlata az új technológiai környezetben*

Kárpáti János: *Elsietett volt a „villanykönyv” korszakának beharangozása*

– lánczi -: *Fátylas naplóról*

Mészáros Zoltán: *Az írott szó becsülete*

Papp Tibor: *Új formák, új médiák a magyar irodalomban*

Reményi József Tamás: *A jövő század olvasója*

Szegedy-Maszák Mihály: *Nemzeti irodalom az egyesülő világban*

Vilém Flusser: *Képeink*

Zsáklín Triste: *Nőnaplók a neten* című, a világhálón olvasható folyóiratközléseit, illetve cikkeit, és segítségükért itt mondom köszönetet. Az Interneten nem található forrásokat külön jelölöm.

2 <<http://www.archive.org>>

3 A téma iránt érdeklődők számára ajánlott kiindulópont lehet a <http://www.blog.lap.hu> oldal, vagy például keressenek rá a Blongring oldalaira – a témáról egyébként számos érdekes és értékes cikk jelent már meg.

4 <<http://www.terasz.hu>>

5 <<http://www.elender.hu/~andrasse/andrasnaplo.shtml>>

6 <<http://www.elender.hu/~andrasse/fruzsi/>>

7 <<http://www.elender.hu/~andrasse/>>

8 A műfajt állítólag Tim Berners-Lee találta ki, a weblog elnevezést pedig John Barger használta elsőként 1997 decemberében, a magyar blogoszféra megteremtőjének egy Angelday felhasználó-nevű személy számít.

9 „Semmi sem teszi ennyire hatásosan tönkre az írás-kezdvet, mint az internetes napló írása. Kényszeres közlési mániává válik, és már nem arról szól, hogy átgondolni és megírni azt, ami majd megírja magát, hanem egyszerűen az információ- és betűléhség kiszolgálójává lép elő. Vázlat lesz abból, csak sutaság, aminek eredetileg a meghitt, boldog közlés vágyából kellene születnie... *Novellaötletek vesznek el így*, leíródik egy-két mondat, utalás valamire, valami többet érdemlőre, és máris halottá teszem a még meg sem születettet.”

10 Barbiegrml egologia: <<http://egolog.blogspot.com/>>

Dj Vitamoids hírei a Vajdaságból: <<http://bezveze.blogspot.com/>>

Pumpkin film- és barátnőközpontú blogja: <<http://pumpkin42.blogspot.com/>>

Kó Sára betegségnaplója: <<http://seronszton.blogspot.com/>>

Myreille Végtelen síkítása: <<http://www.myreille.blogspot.com/>>

Susie Clueless állatvédő-öngyógyító naplója: <<http://neverminder.blogspot.com/>>

Suematra weblogja: <<http://suematra8.blogspot.com/>>

Fruzsina pánikszobája: <<http://www.fruzsina.tk/>>

A szerző blogja: <<http://www.kert.blogspot.com/>>

11 „A környező világ színössé vált: a legtöbb felület és alapzat, amelyek között élünk, színes. A plakátfalak, a kirakatdíszletek, a közlekedési táblák, az emyők, az alsónadrágok, a konzervdobozok, akárcsak a bennük a zöltség, az újságok és folyóiratok, filmek és televíziók – mind technicolort sugároznak. A század első felének szürke előidejéhez képest ez nem pusztán esztétikai változást jelent. A környező felületek azért sugároznak színesben, mert üzeneteket sugároznak. Jelenleg a bennünket és a világot érő üzenetek legtöbbje sík felületek kisugárzásaként ér bennünket. A környező világ immár nem sorokba, hanem síkokba van kódolva. Kódolt világunkat a közelmúltig uraló lineáris szövegek a kétdimenziós kódok szolgálatába léptek. Olyan síkok váltak az információ hordozójává, mint a fotó, a képernyő, a vetítővászon. Az analfabéta környezethez hasonlóan ismét a képek jelentik a nyilvános közvetítőket, amelyek révén információhoz jutunk. A képek a szöveg ellen irányuló forradalma zajlik. Az ellenforradalmi folyamatra való tekintettel nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy új, eddig nem létező képformákra van szó. Ha a kodifikált világban kívánunk tájékozódni, akkor tüzetesen szemügyre kell vennünk őket. Ezek a képek nem pre-, hanem posztalfabetikusak. A lineáris írást – például a latin ábécét vagy az arab számokat – a képek ellen irányuló forradalom során találták fel” – írja a témáról Vilém Flusser.

12 Alberto Manguel: *Az olvasás története*. Park Kiadó. Budapest. 2001

13 Alberto Manguel *Az olvasás története* és Radnóti Sándor *A piknik* című munkája nyomán

14 Radnóti Sándor: *A piknik*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 2000

15 György Péter

16 Bálint Péter: *Nyílt kártyákkal*. Nagyvilág Kiadó. Budapest. 2001. 205. o.

17 Ezzel kapcsolatosan szögezte le Szegedy-Maszák Mihály, hogy „a huszonegyedik század elejére gyanússá, sőt egyenesen tarthatatlanná vált az úgynevezett szépirodalom mibenléte”.

18 Például a <http://irodalom.lap.hu/> oldalon a digitális irodalom következő forrásai találhatóak:

- ALEPH <<http://aleph.ens.fr/>>
- blather <<http://blather.newdream.net/>>
- CETH <<http://www.ceth.rutgers.edu/>>
- Das Project <<http://www.dasproject-online.de/>>
- Frankfurt 99 <<http://www.frankfurt.matav.hu/>>
- Gólem <<http://www.internent.de/golem/>>
- HyperEpos <<http://www.auburn.edu/~downejm/hyperepos.html>>
- HyperLiterature <http://ebbs.english.vt.edu/hthl/HyperLit_Home.html>
- Hyperizons <<http://www.duke.edu/~mshumate/hyperfie.html>>
- Hypertext Fiction <<http://www.duke.edu/~mshumate/hyperfic.html>>
- Irodalmikávéházak <<http://www.sulinet.hu/tananyag/97106/on/kavehaz/indexjo.html>>
- Magyar művek fordításai <<http://www.sztaki.hu/netahtml/kulk/index.htm>>
- Mogyoró naplója <<http://blog.mogyoro.hu/>>
- Nyugat <<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/nyugat/html/index.html>>
- Online Biblia <<http://mzsola.iit.uni-miskolc.hu/biblia/>>
- RPHA 5.05 <<http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium/>>
- Silva Rhetoricae <<http://humanities.byu.edu/rhetoric/>>
- Szótámló <<http://www.sztaki.hu/providers/nightwatch/interakt/szotamaplo/>>
- TEI <<http://www.tei-c.org/>>
- Virtuális könyv <<http://www.lezlisoft.com-virtualbook.index-h.shtml>>
- Written on the Web <<http://www.feedmag.com/95.09guyer/95.09guyer.html>>
- 100kezes <<http://100kezes.mno.hu/>>
- Ószikék <<http://mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/arany/oszikek/html/index.html>>
- Bloglaphu <<http://blog.lap.hu/>>
- Gutenberg Digital <<http://www.gutenbergdigital.de/>>
- Gutenberg Biblia <<http://prodigi.bl.uk/gutenbg/default.asp>>

19 Az idézett cím E-zin és blog rovata a következő oldalakra utal

- Barburu <<http://barb.uw.hu/>>
- CooCooFooZoo <<http://www.ccfz.hu/>>
- Cyberpunk-elmélet <<http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200106/index.html>>
- HelyzetEmber <<http://ludens.elte.hu/~laredo/helyzetember/>>
- Litera, irodalmi portál <<http://litera.hu/>>
- Merengő <<http://www.merengo.hu/>>
- N-Zim <<http://n-zim.vze.com/>>
- Terasz <http://www.terasz.hu/main.php?id=irodalom&page=news&rovat_id=95>
- Ung-party <<http://hhrf.org/ungparty/bdk/index.htm>>

20 213. o.

21 209. o.

22 Seuil. Paris. 2000

23 A kizárólag a magas művészetet eszményítő, sznob értelemben.

24 Kömlödi Ferenc: *Fénykatedrális technokultúra* 2001. Kávé Kiadó. 2001

25 Az első magyar szöveggenerátort Papp Tibor alkotta meg 1993-ban Disztichon Alfa néven.

26 *Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Szerk: Rácz József. Új Mandátum Könyvkiadó. 2001